

KATARZYNA KOPYCKA

Uniwersytet Halle-Wittenberg
Uniwersytet Łódzki

MARTA PETELEWICZ

Uniwersytet Łódzki

ZRÓŻNICOWANIE SUBIEKTYWNEGO DOBROSTANU W KRAJACH EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

Streszczenie

Analizy subiektywnego dobrostanu (SWB) stały się integralnym elementem badań społecznych realizowanych przez instytucje akademickie, komercyjne, publiczne czy międzynarodowe. Oceny formułowane przez respondentów traktowane są jako wskaźnik oceny sytuacji indywidualnej w kontekście społecznym. Wewnątrz krajowe zróżnicowanie subiektywnego dobrostanu może być zatem traktowane jako wymiar nierówności społecznych. Badania porównawcze, w znacznym stopniu koncentrujące się na krajach zachodnich, pokazują stabilny, wysoki poziom SWB i zmniejszające się zróżnicowanie SWB, a także ujemną zależność między zróżnicowaniem SWB wewnątrz populacji a średnim poziomem SWB. W celu rozszerzenia obecnego stanu wiedzy w artykule przeprowadzono analizy dystrybucji subiektywnego dobrostanu w krajach postsocjalistycznych i odniesiono je do krajów Europy Zachodniej. Na podstawie danych pochodzących z Europejskiego Sondażu Społecznego dla lat 2002–2016 prześledziłyśmy trendy w zakresie poziomu i zróżnicowania SWB, a także kształt jego dystrybucji. Dokonałyśmy po-

---

Dr, UH-W: Wydział Filozoficzny, Instytut Socjologii; UŁ: Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Katedra Makroekonomii; e-mail: katarzyna.kopycka@uni.lodz.pl;
<https://orcid.org/0000-0001-7242-7028>

Dr, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Katedra Socjologii Struktur i Zmian Społecznych;
e-mail: marta.petelewicz@uni.lodz.pl; <https://orcid.org/0000-0002-7609-8484>

równań krajów posttransformacyjnych, a także krajów Europy Środkowo-Wschodniej i Zachodniej. Wyniki wskazują na wyższe niż w grupie krajów zachodnich, ale zmniejszające się w analizowanym okresie, nierówności SWB w krajach posttransformacyjnych przy jednoczesnym wzroście średniego poziomu dobrostanu. Analizy potwierdzają negatywną zależność pomiędzy średnim poziomem SWB oraz poziomem PKB per capita a dyspersją SWB, natomiast otrzymane wyniki dotyczące relacji pomiędzy nierównościami dochodowymi a dyspersją nie są jednoznaczne.

Słowa kluczowe: subiektywny dobrostan, satysfakcja z życia, nierówności społeczne, dyspersja subiektywnego dobrostanu

WSTĘP

W ciągu ostatnich lat w obszarze statystyki społecznej wzrosło zainteresowanie zagadnieniem jakości życia, a wskaźniki oparte na subiektywnej ocenie dobrostanu włączone zostały w spektrum wskaźników diagnozujących sytuację społeczną na różnych poziomach: w ramach statystyki publicznej niektórych państw czy instytucji międzynarodowych (UE, OECD, ONZ). Jest to związane z legitymizacją pojęcia jakości życia jako celu polityki społecznej, rozumieniem rozwoju społecznego wychodzącym poza analizę sytuacji ekonomicznej i wzrostu gospodarczego [KE 2009; Szukielojć-Bieńkuńska, Walczak 2011; Boarini 2015]. Również w ramach socjologicznych badań porównawczych od lat systematycznie gromadzi i przetwarza się dane, a także prowadzi zaawansowane analizy o charakterze metodologicznym dotyczące narzędzi pomiaru SWB. Szczególne znaczenie w tym kontekście mają badania sondażowe o dużym zasięgu: Europejski Sondaż Społeczny, European Values Study, World Values Survey czy Gallup World Poll. Włączenie pomiaru satysfakcji z życia w spektrum uznanych wskaźników społecznych było punktem zwrotnym nie tylko w kontekście diagnozowania, ale również formułowania celów społecznych, ewaluacji działań politycznych i instytucjonalnych. Dystrybucja SWB w społeczeństwie może być traktowana jako wskaźnik na skali równości–nierówności, łączy się również z rozważaniami dotyczącymi sprawiedliwości społecznej, „nierówności szczęścia” stanowić ponadto mogą źródło społecznych napięć [Becchetti, Massari, Naticchioni 2014]. Analiza poziomu SWB w połączeniu z analizą jego dystrybucji umożliwia ukazanie istotnego wymiaru społecznej struktury, pozwalając zaprezentować dodatkową, lub wręcz nadrzędną, wobec obiektywnych zmiennych perspektywę

społecznego zróżnicowania [Clark, Flèche, Senik 2016; Helliwell, Huang, Wang 2017]. Zaproponowana perspektywa przenosi punkt ciężkości z szans życiowych na osiągnięte rezultaty, z możliwości na wyniki [Goff, Helliwell, Mayraz 2016]. Subiektywny dobrostan umożliwia ocenę tego, jak funkcjonują ludzie, dysponując określonymi zasobami, w strukturze szans i ograniczeń, którą tworzy ich otoczenie: rodzina, społeczność lokalna, społeczeństwo.

Celem artykułu jest analiza dystrybucji subiektywnego dobrostanu w krajach postsocjalistycznych w odniesieniu do krajów Europy Zachodniej. Analizie poddany został poziom zadowolenia z życia i jego dyspersja w perspektywie dynamicznej. Drugim celem prezentowanych analiz jest wyjaśnienie zróżnicowania dyspersji SWB w badanych grupach krajów za pomocą zmiennych makrostrukturalnych: poziomu zamożności, nierówności dochodowych oraz poziomu SWB, i próba odpowiedzi na pytanie, czy analizowane czynniki w analogiczny sposób oddziałują w obu analizowanych grupach państw.

W pierwszej części artykułu odnosimy się do literatury przedmiotu oraz formułujemy hipotezy badawcze. W kolejnych częściach prezentujemy źródła danych i przyjętą metodologię oraz przedstawiamy wyniki analiz. Artykuł kończy krótkie podsumowanie.

SUBIEKTYWNY DOBROSTAN – WPROWADZENIE

Pojęcie subiektywnego dobrostanu pojawiło się na gruncie psychologii [Diener i in. 1999] i w krótkim czasie zyskało zainteresowanie przedstawicieli innych dziedzin, szczególnie socjologii i ekonomii [OECD 2011]. Analizy empiryczne prowadzone w ramach przywołanych dyscyplin udowadniają, że zwiększanie poziomu satysfakcji i szczęścia – dobrostanu, a nie, jak wcześniej podkreślano, dążenie do zwiększania dochodu, jest kluczowe dla większości ludzi [Di Tella, MacCulloch, Oswald 2001; Stutzer, Frey 2004; por. Stiglitz, Sen, Fitoussi 2009].

Według Amartya Sena [1993] subiektywna jakość życia jest sumą ludzkich doświadczeń, dostępnych możliwości, faktycznych wyborów oraz osiągnięć życiowych usytuowanych w określonym kontekście społecznym. W podejściu Sena kluczowe jest otoczenie instytucjonalne tworzące strukturę szans (możliwości) dla funkcjonowania i potencjalnych działań jednostek. Ed Diener [1984] charakteryzuje subiektywny dobrostan jako pojęcie ogólne odnoszące się do postrzegania swojej sytuacji i własnych możliwości, oceny doświadczeń, sytuacji, dokonań przez pryzmat cech indywidualnych. Satysfakcja z życia (*life satisfaction*) jest powszechnie wykorzystywanym wskaźnikiem do mierzenia całościowego, subiektywnego dobrostanu (*well-being*). Odpowiada indywidualnym ocenom

o charakterze kognitywnym dotyczącym ogólnej sytuacji życiowej w kontekście aspiracji, oczekiwań i wartości jednostki [Christoph, Noll 2003: 523; por. Diener i in. 1999; OECD 2011]. Satysfakcja z życia jest powiązana z obiektywnymi warunkami, do których należą sytuacja ekonomiczna, zawodowa, relacje rodzinne i społeczne, zdrowie etc. [Sarracino 2013; Blanchflower, Oswald 2004]. W niniejszym artykule satysfakcja z życia (ogólna ocena życia) traktowana jest jako wskaźnik subiektywnego dobrostanu.

ŚREDNI POZIOM SATYSFAKCJI Z ŻYCIA

Gros analiz porównawczych opiera się analizie średniego poziomu satysfakcji z życia wyliczanego dla krajów bądź innych jednostek zależnie od przedmiotu badania. Analizy obejmujące pierwsze lata transformacji krajów byłego bloku wschodniego pokazują przebieg zmienności poziomu SWB zbliżony do litery V (*v-shape*) – w latach 90. nastąpił spadek, a na początku XXI w. średnia w poszczególnych krajach zbliżyła się do poziomu sprzed, czy też początków transformacji [Easterlin 2009; Sanefey, Teksoz 2007]. Pogarszająca się sytuacja ekonomiczna i rosnący poziom bezrobocia w pierwszym etapie przemian wiązały się z gwałtownym spadkiem zadowolenia z życia. Czynniki te miały większy wpływ na SWB niż sytuacja polityczna [Easterlin 2009]. U progu transformacji poziom SWB był bardzo niski we wszystkich krajach, gdzie dokonywały się przemiany, w połowie dekady dało się zauważyć rozejście się tendencji w państwach Europy Wschodniej i krajach, które powstały po rozpadzie ZSRR. W pierwszej grupie poziom wskaźników SWB zaczął rosnąć, w drugiej grupie można było obserwować negatywny wpływ transformacji na poziom SWB [Helliwell 2003]. Analizy porównawcze dotyczące krajów Europy Zachodniej i reszty kontynentu ujawniają istnienie dysproporcji w SWB, określanej jako *happiness/satisfaction gap*. Luka ulega systematycznemu zmniejszaniu, nie została jednak zniwelowana. Według analizy zamieszczonej w World Happiness Report, obejmującej lata 2014–2016, średni poziom szczęścia (na skali od 0 do 10) dla krajów Europy Zachodniej wyniósł 6,59, a dla Europy Centralnej i Wschodniej – 5,73; analogicznie, na podstawie ostatniej fali badania World Values Survey, Milena Nikolova [2015] stwierdziła, że *happiness gap* wynosi 1 (na dziesięciopunktowej skali). Zróznicowanie utrzymuje się nawet przy kontroli takich zmiennych, jak standard życia, oczekiwana długość życia czy religia. Co więcej, jak pokazali Simeon Djankow, Elena Nikolova i Jan Zilinsky [2016], zadowolenie z życia jest również niższe niż w krajach o podobnym poziomie rozwoju gospodarczego, ale nieprzechodzących transformacji. Zdaniem badaczy niezadowolone obywateli krajów

postkomunistycznych wynika z negatywnych skutków przemian. Zwracają uwagę na takie zjawiska, jak niesprawiedliwość i nierówności, pogorszenie stanu dóbr publicznych, nieprzewidywalność sytuacji ekonomicznej i wzrost niepewności oraz zmiany w poziomie aspiracji. Rekapitulując inne badania, przywołują także wzrost nierówności ekonomicznych i próżnię w wymiarze duchowym [Djankov, Nikolova, Zilinsky 2016].

Na podstawie przeglądu literatury spodziewamy się zaobserwować następujące trendy w odniesieniu do średniego poziomu zadowolenia z życia: **w krajach Europy Zachodniej stabilny poziom średniej, natomiast w krajach postsocjalistycznych utrzymującą się tendencję wzrostową średniego zadowolenia z życia, co prowadzić będzie do zmniejszania się różnic w obrębie państw europejskich.** Oczekujemy, że postępująca integracja europejska oraz zmniejszanie się różnic w poziomie zamożności są czynnikami prowadzącymi do konwergencji w tym zakresie [Goedemé, Collado 2016].

Istotnym obszarem analiz jest problematyka dotycząca determinantów satysfakcji z życia zarówno na poziomie indywidualnym, jak i społeczeństw w wymiarze porównawczym; literatura w tym zakresie jest bardzo bogata. Koncentrując się na celu analiz, odniesiemy się jedynie do problematyki wpływu poziomu zamożności i nierówności ekonomicznych. Przez lata debata w tym obszarze toczyła się w cieniu prac Roberta A. Easterlina [1995] i jego słynnego paradoksu – po osiągnięciu określonego poziomu PKB jego dalszy wzrost nie powoduje wzrostu średniego poziomu subiektywnego dobrostanu na poziomie kraju w dłuższym okresie czasu. W perspektywie indywidualnej dowiedziono zaś korelacji pomiędzy dochodem jednostki/gospodarstwa domowego a zadowoleniem z życia. Jeden z najważniejszych głosów polemicznych sformułowany został przez Betsey Stevenson i Justina Wolfersa [2008], którzy na podstawie wielu źródeł danych w długiej perspektywie czasowej wykazali zależność pomiędzy poziomem zamożności kraju i wzrostem gospodarczym a zadowoleniem z życia, nie znaleźli jednak potwierdzenia dla istnienia punktu nasycenia. Według badaczy zależności w perspektywie porównawczej i wewnątrz krajowej są analogiczne.

Szczególnie eksponowanym tematem w ostatnim czasie, rozbudowującym wątek dotyczący nierówności dochodowych we współczesnych społeczeństwach, jest analiza wpływu różnicowania ekonomicznego na zadowolenie z życia [por. Senik 2009; Delhey, Dragolov 2014]. Impulsem do rozwoju debaty była pozycja *Duch Równości*, w której Richard Wilkinson i Kate Pickett dowodzą, że czynnikiem mającym szczególnie, większy niż poziom rozwoju gospodarczego, wpływ na sytuację społeczną w krajach zamożnych są nierówności ekonomiczne. Analizy uwzględniające subiektywny dobrostan nie są jednoznaczne. Badania

w perspektywie globalnej, obejmujące próbę 119 krajów, nie potwierdziły negatywnej zależności pomiędzy nierównościami dochodowymi a średnim poziomem SWB [Berg, Veenhoven 2010]. Z kolei Jan Delhey i Georgi Dragalov [2014] potwierdzają negatywną zależność pomiędzy poziomem nierówności ekonomicznych a SWB w krajach europejskich, podkreślając jednocześnie, że poziom zamożności kraju jest znacznie silniejszym determinantem średniego poziomu subiektywnego dobrostanu [por. Zagórski i in. 2014]. Zaufanie (wprost proporcjonalnie) oraz obawy dotyczące statusu (zależność odwrotna) to główne czynniki wyjaśniające niższy poziom SWB w krajach o wyższym poziomie nierówności, przy czym *status anxiety* ma większą moc wyjaśniającą w mniej zamożnych krajach. Podsumowując, po latach stabilnego wzrostu w krajach Europy Zachodniej poziom SWB utrzymuje się na stałym poziomie.

DYSPERSJA SATYSFAKCJI Z ŻYCIA

Mimo ogromnej popularności problematyki subiektywnego dobrostanu badania empiryczne koncentrują się jak do tej pory w przeważającej części na średnim poziomie zadowolenia. Pozostaje natomiast istotna luka w obszarze badań nad subiektywnym zadowoleniem z życia dotycząca dyspersji SWB [por. Helliwell, Layard, Sachs 2016; Helliwell, Huang, Wang 2017; Ram 2017]. Poziom zróżnicowania SWB jest ważnym elementem diagnozy sytuacji społecznej danego kraju. Przychylamy się do stanowiska wyrażonego przez Johna Halliwell, Haifanga Huang i Shuna Wang, że nierówności w poziomie dobrostanu (*well-being inequality*) mogą być równie czy też bardziej relewantnym miernikiem nierówności niż dochody i zamożność. Badacze podkreślają, że dyspersja dobrostanu, mierzona za pomocą odchylenia standardowego zadowolenia z życia w ramach dobranej losowo populacji, przewyższa możliwości dochodu jako predyktora różnic w poziomie zadowolenia z życia między jednostkami [Halliwell, Huang, Wang 2017: 35].

Dotychczas opublikowane nieliczne analizy dyspersji SWB dotyczą krajów zachodnich lub realizowane są ogółem dla wszystkich krajów, dla których dostępne są dane (np. w ramach WVS). Brak natomiast analiz odnoszących się do krajów postsocjalistycznych, które umożliwiłyby uchwycenie specyfiki tych krajów na tle krajów zachodnich. W niniejszym artykule staramy się wypełnić tę lukę i porównujemy państwa, które przeszły transformację ustrojową, z tzw. starymi demokracjami w Europie, biorąc pod uwagę zarówno trendy w poziomie i dyspersji SWB, jak i czynniki wyjaśniające ową dyspersję. Analizy takie zyskują szczególną wagę, jeśli przyjmiemy założenie, że subiektywny dobrostan

(poziom, dystrybucja) może być traktowany jako wskaźnik udanej transformacji systemowej [por. Vecernik, Mysikowa 2014].

Stabilny, wysoki poziom SWB i zmniejszające się zróżnicowanie SWB są charakterystyczne dla większości demokracji zachodnich [Clark, Fleche, Senik 2016]. Na podstawie danych Gallup World Poll Helliwell i współpracownicy [2016] zaobserwowali znaczący spadek nierówności w deklarowanym poziomie szczęścia (2005–2011 do 2012–2015) dla ponad połowy ze 149 krajów uwzględnionych w badaniu. W okresie 1973–2001 w krajach UE dyspersja SWB zmniejszyła się mimo rosnących nierówności dochodowych [Veenhoven 2005]. Autorzy łączą ten fakt ze wzrostem zamożności. Analizy pokazują, iż nierówności w SWB są mniejsze w krajach o wyższym poziomie PKB, poziom zamożności kraju jest silniejszym determinantem niż nierówności dochodowe. Wyższy poziom PKB zmniejsza poziom deprivacji, nawet mniej zamożni w bogatszych społeczeństwach mogą zaspokajać większy zakres potrzeb, co więcej, bogatsze państwa zapewniają wyższej jakości usługi społeczne. Należy jednak podkreślić polemiczne wnioski Jana Delheya i Ulricha Kohlera [2010], którzy wykazali zależności pomiędzy nierównościami dochodowymi i zróżnicowaniem SWB, używając jako miary zróżnicowania odchylenia standardowego skorygowanego o wysokość średniej arytmetycznej.

Jedynym znanym nam artykułem, który podejmuje temat dyspersji SWB w odniesieniu do krajów postsocjalistycznych, jest praca Aliny Botezat i Livii Baci [2014]. Autorki, porównując poziom dyspersji w poszczególnych decyłach dystrybucji dochodu, w dwóch punktach czasowych – 2006 i 2010, wykazały wpływ kryzysu gospodarczego na wzrost zróżnicowania SWB.

Andrew Clark, Sarah Flèche i Claudia Senik [2012] wskazują na związek między zmniejszaniem się dyspersji subiektywnego dobrostanu i wzrostem gospodarczym. Wzrost gospodarczy w ostatnich latach prowadzi do zmniejszenia udziału kategorii skrajnych w poziomie zadowolenia, co wpływa na wypłaszczenie rozkładu. Autorzy łączą to zjawisko z lepszym funkcjonowaniem instytucji i wyższą jakością dóbr i usług publicznych w bardziej zamożnych społeczeństwach. Zależność ta obserwowana jest nawet w przypadku wzrostu nierówności ekonomicznych, jednak do określonego pułapu; gdy wraz z rozwojem gospodarczym nierówności dochodowe rosną znacząco, możliwy jest wzrost poziomu dyspersji SWB, czego przykładem są Stany Zjednoczone [Clark, Flèche, Senik 2016].

Zgodnie z dotychczasowymi ustaleniami dotyczącymi wpływu zamożności na poziom zróżnicowania SWB zakładamy, że **poziom dyspersji będzie niższy w krajach o wyższym poziomie PKB**. Biorąc pod uwagę niższą zamożność

społeczeństw postsocjalistycznych, spodziewamy się wyższych poziomów zróżnicowania w tych krajach. Ponieważ brakuje analiz dotyczących wpływu zamożności na zróżnicowanie SWB w krajach postsocjalistycznych, jako roboczą hipotezę przyjmujemy, że **kształt zależności będzie podobny do obserwowanego w społeczeństwach Europy Zachodniej**. Jeśli chodzi o trend w poziomie zróżnicowania zadowolenia z życia, **spodziewamy się zaobserwować zmniejszanie się dyspersji zarówno w krajach Europy Zachodniej, jak i w krajach naszego regionu**, przy czym spadek ten będzie silniejszy w państwach postsocjalistycznych z uwagi na szybszy wzrost krajowego PKB.

Biorąc pod uwagę wspomniane wyniki analiz Delheya i Kohlera [2010], **zakładamy istnienie pozytywnej zależności między poziomem nierówności ekonomicznych a zróżnicowaniem SWB**, przy wykorzystaniu skorygowanej miary dyspersji. **Z uwagi na istotnie niższy poziom zamożności w krajach postsocjalistycznych spodziewamy się, że zależność ta będzie silniejsza w krajach Europy Wschodniej**.

Trzecim istotnym czynnikiem wpływającym na poziom dyspersji SWB, który pojawia się w literaturze, jest średni poziom zadowolenia. Analizy potwierdzają ujemną zależność pomiędzy zróżnicowaniem SWB wewnątrz populacji a średnim poziomem SWB¹ [Ott 2005; Helliwell, Layard, Sachs 2016; por. Ram 2017]. W jednym z pierwszych badań tego zjawiska Jan Ott [2005] wykazał ten związek, analizując średnią i odchylenie standardowe dla 78 krajów. Zaawansowane analizy na różnych zbiorach danych, przeprowadzone przez Leonarda Goffa, Johna Helliwella i Guya Mayraza [2016], wykazały jednoznacznie, że kraje, które cechuje wysoki poziom średniej SWB, mają znacząco niższy poziom dyspersji również wtedy, kiedy kontrolowany jest poziom PKB. Zgodnie z powyższymi ustaleniami **spodziewamy się zaobserwować niższe zróżnicowanie w krajach o wyższym średnim poziomie zadowolenia**. W obliczu istniejącej luki w poziomie SWB pomiędzy analizowanymi grupami krajów **zakładamy wyższy poziom dyspersji w krajach posttransformacyjnych**.

ŹRÓDŁA DANYCH I ZASTOSOWANA METODOLOGIA

Jak wcześniej wspomniano, w analizach posługujemy się zadowoleniem z życia jako wskaźnikiem subiektywnej jakości życia, gdyż charakteryzuje się większą zmiennością oraz w większym stopniu zależny jest od warunków życia, a więc od sytuacji społeczno-ekonomicznej w kraju zamieszkania [Selezneva 2011], niż na

¹ Chociaż niejednoznacznie, Rati Ram [2017] wskazuje na związek nieliniowy, wnioskując, że kształt zależności przypomina krzywą Kuznetsa.

przykład poczucie szczęścia. Dane ilościowe wykorzystane w niniejszym artykule pochodzą z Europejskiego Sondażu Społecznego, w którym zadowolenie z życia obserwowane jest na jedenastopunktowej skali, od 0 – zupełnie niezadowolony, do 10 – całkowicie zadowolony. Uwzględniamy wszystkie z obecnie dostępnych ośmiu fal badania, co skutkuje przedziałem czasowym przedstawionych analiz sięgającym od 2002 do 2016 roku. Badania realizowane są co dwa lata. W analizach stosujemy ważone dane zgodnie ze specyfikacją autorów badania (*pweights*), umożliwiające porównania między krajami o różnej liczbie ludności oraz korygujące wpływ braków danych (*non-response bias*) [ESS 2014].

W artykule przeprowadzamy szereg analiz. Po pierwsze, dokonujemy analizy trendu wartości średniej oraz zróżnicowania poczucia zadowolenia z życia. W odniesieniu do dynamiki czasowej obu wspomnianych wymiarów przeprowadzamy porównanie między krajami postsocjalistycznymi i starymi demokracjami europejskimi. Następnie koncentrujemy naszą uwagę na zagadnieniu dyspersji zadowolenia z życia. Zgodnie z postawionymi hipotezami badamy wpływ następujących czynników makrostrukturalnych: a) poziomu zamożności społeczeństwa, b) poziomu nierówności dochodowych oraz c) średniego poziomu zadowolenia z życia na wysokość wewnątrz krajowego zróżnicowania. W tym celu podejmujemy dwa typy analiz: analizę korelacji i szacowanie statystyczne, wykorzystując odpowiednio: dane przekrojowe i wzdłużne. Podstawą oszacowania wpływu wymienionych czynników na dyspersję zadowolenia z życia w pierwszym podejściu są różnice między krajami. W drugim kroku wykorzystujemy panelową strukturę danych i szacujemy modele regresji z efektami ustalonymi, podstawą oszacowania jest tu zatem dynamika czasowa zmiennych w obrębie każdego z analizowanych krajów.

Jako miarę średniego poziomu zadowolenia z życia w danym kraju przyjmujemy średnią arytmetyczną. Zróżnicowanie indywidualnego zadowolenia z życia operacjonalizujemy za pomocą odchylenia standardowego skorygowanego o poziom średniego zadowolenia, zgodnie z metodologią zaproponowaną przez Delheya i Kohlera [2011, 2012]. Ponieważ zadowolenie z życia mierzone jest na ograniczonej skali, wykorzystując odchylenie standardowe jako miarę zróżnicowania, należy uwzględnić jego zależność od średniej. Największy zakres odchylenia standardowego może przyjąć, gdy wartości średniej lokują się w środku skali. Wraz ze zbliżaniem się poziomu średniej do wartości skrajnych skali pomiarowej najwyższa możliwa wartość odchylenia standardowego maleje. W artykule wykorzystujemy pierwsze z podejść zaproponowanych przez przywołanych autorów i korygujemy wartość odchylenia standardowego o faktor w postaci: $1/\sqrt{(u - \mu) * (\mu - l) * N / N - 1}$, gdzie u i l to górna i dolna wartość skali,

a μ to wartość średniej arytmetycznej. Ponieważ przy większych liczebnościach próby $N / N - 1$ zbliża się do jedności, w pracy zastosowaliśmy uproszczony wzór: $1/\sqrt{(u - \mu) * (\mu - l)}$.

Wskaźnikiem zamożności w prezentowanych modelach jest logarytm naturalny z produktu krajowego brutto per capita w standardowych dolarach amerykańskich dla roku 2010. Nierówności ekonomiczne operacjonalizujemy jako nierówności dochodu, z uwagi na dostępność i powszechne użycie tego typu wskaźników [Doerrenberg, Peichl 2012]. Używamy dwóch miar nierówności dochodów: indeksu Giniego oraz stosunku kwintylowego. Obie miary odnoszą się do ekwiwalentnego dochodu netto. Wartości PKB per capita dla wszystkich krajów i punktów czasowych pochodzą z bazy danych World Development Indicators Banku Światowego. Dane dotyczące nierówności dochodowych pochodzą z najnowszej wersji bazy World Income Inequality Database oferowanej przez UNU-WIDER (wersja 4.3). Baza ta gromadzi dane dotyczące zróżnicowania dochodowego z różnych źródeł, zapewnia ocenę jakości tych szacunków, jak i zawiera informacje na temat szczegółowej metodologii. Większość wartości używanych przez nas w analizach pochodzi z danych Eurostatu. W przypadku braku danych dla danego kraju w danym roku wartości pochodzą z lat sąsiadujących. Dla kilku punktów czasowych brak danych dotyczących kwintyli, co znajduje odzwierciedlenie w mniejszej ilości obserwacji w modelach wykorzystujących stosunek kwintylowy jako zmienną wyjaśniającą.

WYNIKI ANALIZ

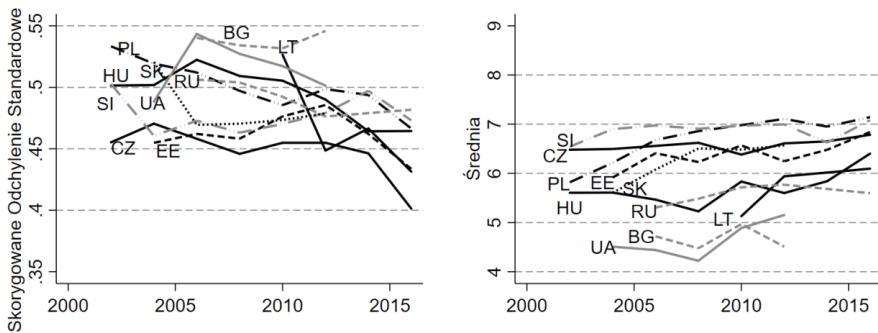
Pierwszy etap analiz empirycznych obejmuje porównanie wartości średnich i skorygowanego odchylenia standardowego zadowolenia z życia w perspektywie dynamicznej² w grupie krajów posttransformacyjnych i starych demokracji. Dane zwizualizowane są na wykresach 1 i 2.

Pomimo krótkiego okresu obserwacji w grupie krajów postsocjalistycznych zauważamy istotną dynamikę zarówno w odniesieniu do poziomu zróżnicowania indywidualnego zadowolenia z życia, jak i poziomu średniej krajowej. We wszystkich państwach poza Bułgarią obserwujemy wzrost średniego poziomu zadowolenia z życia w analizowanym okresie. Spośród krajów o dłuższym okresie obserwacji szczególnie silny wzrost zanotowały Polska, Estonia i Węgry. Wzrost ten był niższy w Słowenii i w Czechach, które na początku okresu objętego obserwacją notowały najwyższe wartości. Taka dynamika wskazuje na

² Analiza dla niektórych krajów ograniczona jest do punktów czasowych dostępnych w ESS.

zachodzenie procesu konwergencji między państwami regionu. Z kolei zróżnicowanie indywidualnego poziomu zadowolenia z życia w analizowanym okresie wykazuje tendencję spadkową (wyjątek znów stanowi Bułgaria). Pod koniec okresu analizy krajem o najniższym zróżnicowaniu są Czechy. Jednocześnie przebiegi zmienności poziomu wewnątrz krajowej dyspersji zadowolenia z życia w pierwszych 15 latach XXI wieku są bardzo zróżnicowane, nie można mówić o dominującym wzorze rozwoju. Jedynym krajem notującym systematyczny spadek dyspersji zadowolenia z życia jest Polska.

WYKRES 1. Wartości odchylenia standardowego i średniej arytmetycznej zadowolenia z życia w krajach postsocjalistycznych w latach 2002–2016

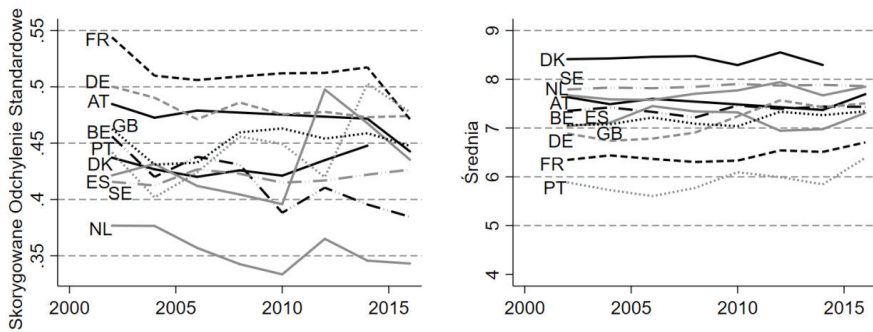

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ESS 2002–2016.

Porównując poziomy średniej i zróżnicowania zadowolenia z życia państw byłego bloku wschodniego z państwami zachodnimi, zauważamy istotne różnice (wykres 2). Po pierwsze, średni poziom zadowolenia jest istotnie wyższy w starzych demokracjach niż w państwach przechodzących transformację ustrojową. Po drugie, wartości średniej są w dużej mierze stabilne w czasie. Jedynymi krajami notującymi zauważalny wzrost w obserwowanym okresie są Niemcy, Francja i Portugalia, należy jednak podkreślić, że na początku analizowanego okresu w tych krajach wartości średnich SWB były najniższe spośród krajów zachodnich. W kwestii zróżnicowania kraje zachodnie w okresie objętym obserwacją wykazują trzy wzory przebiegu zmienności: wartości stabilne z wahnięciami, tendencję spadkową (tu warto zwrócić uwagę na Francję, która rozpoczynając z najwyższych wartości, notuje największy spadek zróżnicowania), oraz przebieg, dla którego charakterystyczny jest gwałtowny wzrost zróżnicowania przypadający na początek drugiej dekady XXI wieku. Ten trzeci wzór widoczny jest w Hiszpanii

i w Portugalii, co można wiązać z kryzysem ekonomicznym. W krótkim okresie objętym naszą analizą nie zauważamy powszechnego systematycznego spadku poziomu zróżnicowania zadowolenia z życia opisywanego w literaturze [Clark, Flèche, Senik 2012]. Jednocześnie warto zauważyć, że poziomy zróżnicowania w starych demokracjach, choć, w istocie, trochę niższe, nie odbiegają znacznie od poziomów w krajach postsocjalistycznych. Jedynym krajem o wyraźnie niższym poziomie zróżnicowania jest Holandia. Co ciekawe, Dania, która osiąga najwyższe wartości średniego zadowolenia z życia, notuje przeciętny poziom zróżnicowania w tym zakresie. Do kwestii tej zależności wrócimy w dalszej części artykułu.

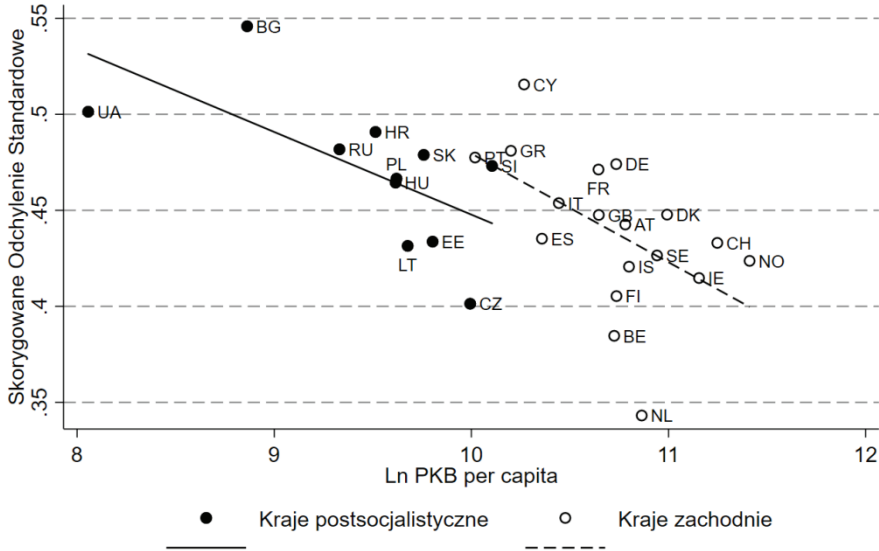
WYKRES 2. Wartości odchylenia standardowego i średniej arytmetycznej zadowolenia z życia w europejskich starych demokracjach w latach 2002–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ESS 2002–2016.

Celem analiz zaprezentowanych w dalszej części artykułu jest próba wyjaśnienia zróżnicowania poziomów dyspersji zadowolenia z życia za pomocą wybranych wskaźników makrostrukturalnych, zgodnie z przesłankami teoretycznymi przedstawionymi w części wprowadzającej artykułu. Wykresy 3, 4 i 5 obrazują korelację między wskaźnikami a przyjętą przez nas miarą zróżnicowania indywidualnego poziomu zadowolenia w rozbiciu na kraje postsocjalistyczne i kraje zachodnie. Wartości odchylenia standardowego oraz średniej arytmetycznej zadowolenia z życia dla większości krajów pochodzą z roku 2016. Ze względu na dostępność danych ESS wartości dla Danii pochodzą z roku 2014, dla Bułgarii, Cypru, Słowacji i Ukrainy z roku 2012, a dla Grecji i Chorwacji z roku 2010. Wartości makrowskaźników dla poszczególnych krajów pochodzą z lat odpowiadających. W sumie analizujemy tu dane dla 29 krajów europejskich.

WYKRES 3. Korelacja między odchyleniem standardowym zadowolenia z życia a poziomem zamożności

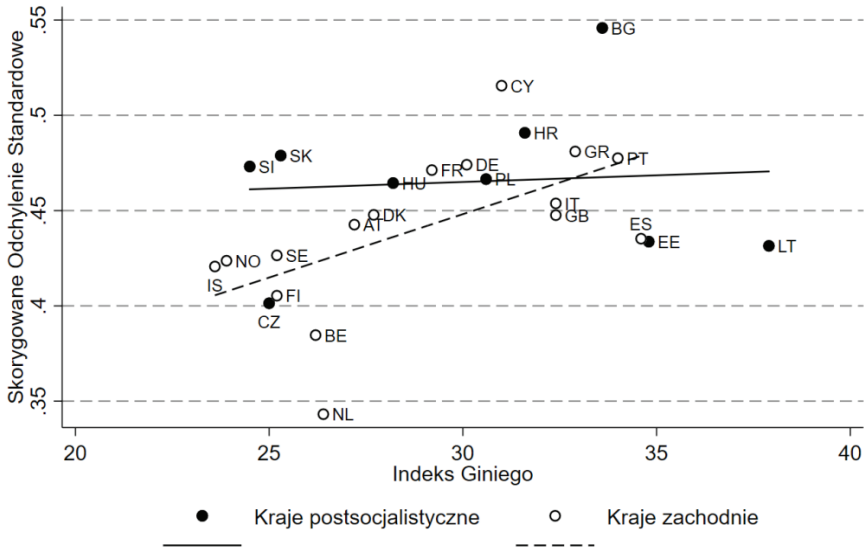

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ESS 2002–2016.

Rozkład wartości wskazuje na istnienie negatywnej korelacji między poziomem zróżnicowania zadowolenia z życia w danym kraju a jego zamożnością, co jest zgodne z przyjętą hipotezą. Tym samym potwierdzamy wyniki wcześniejszych badań na kolejnym zbiorze danych. Jednocześnie warto zauważyć, że linie regresji szacowane oddzielnie dla państw postsocjalistycznych i starych demokracji przebiegają równolegle. Wzór zależności między zamożnością a poziomem dyspersji jest zatem zbieżny w obu wyróżnionych grupach.

Wykres 4 obrazuje zależność między nierównościami dochodowymi a zróżnicowaniem zadowolenia z życia. Zgodnie z przyjętym założeniem widzimy istotną dodatnią korelację między poziomem nierówności ekonomicznych i nierównością poczucia zadowolenia z życia, jednak tylko dla krajów zachodnich. Korelacji takiej nie dostrzegamy dla krajów naszego regionu – linia regresji jest niemal płaska. Pomimo istotnych różnic w wysokości indeksu Giniego, np. między Polską a Słowenią czy Słowacją, kraje te nie różnią się od siebie znacząco w poziomie skorygowanego odchylenia standardowego.

WYKRES 4. Korelacja między odchyleniem standardowym zadowolenia z życia a poziomem zamożności

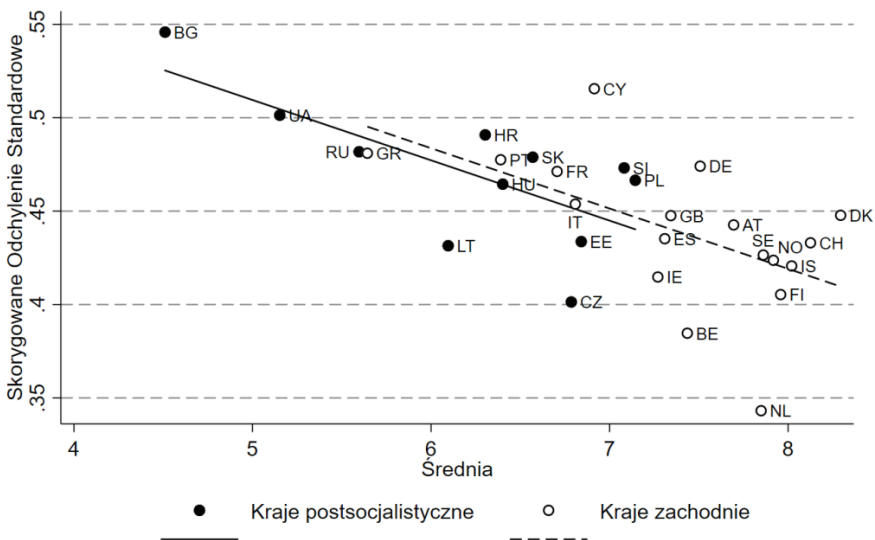
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ESS 2002–2016.

Wynik ten jest tym bardziej interesujący, że w literaturze przedmiotu poruszającej problem wpływu nierówności ekonomicznych na nierówność w poczuciu zadowolenia z życia nie przedstawiono jednoznacznych wyników, jak wykazujemy w części wprowadzającej. Ustalenia dotyczące braku wpływu nierówności ekonomicznych na nierówność zadowolenia z życia w krajach wysoko rozwiniętych badacze tłumaczą wpływem wysokiego poziomu zamożności społeczeństw zachodnich. Natomiast wyniki uzyskane przez Delheya i Kohlera [2011] przy użyciu skorygowanego odchylenia standardowego jako miary zróżnicowania wskazują na istnienie dodatniej korelacji, co prowadzi autorów do przekonania, że wcześniejsze wnioski badawcze były wynikiem błędu metodologicznego – użycia niewłaściwej miary dyspersji. Otrzymany przez nas rezultat sugeruje z kolei raczej występowanie czynników moderujących wspomnianą zależność, które są odpowiedzialne za inny jej przebieg w dwóch porównywanych przez nas grupach krajów. Analizy pokazują jednak jasno, że czynnikiem tym nie jest poziom zamożności. Wyższa zamożność w krajach zachodnich skutkuje silniejszą korelacją między nierównościami ekonomicznymi i nierównościami w poczuciu zadowolenia z życia, co stoi w sprzeczności z formułowanymi dotychczas wyjaśnieniami [Veenhoven 2005].

W grupie krajów postsocjalistycznych z kolei te, które wykazują niższe zróżnicowanie zadowolenia przy podobnym poziomie nierówności, charakteryzują się albo wyższą zamożnością (Estonia i Litwa w porównaniu z Bułgarią), albo jest ona bardzo zbliżona (Czechy w porównaniu ze Słowacją i Słowenią). Na fakt, że oba czynniki są w dużej mierze niezależne, wskazują również analizy Clarka, Flèche i Senik. Wpływ nierówności dochodowych na nierówność dobrostanu był istotny statystycznie w modelu kontrolującym poziom PKB.

Ostatnim wskaźnikiem makrostrukturalnym rozpatrywanym tutaj jest krajowa średnia zadowolenia. Wyniki wcześniejszych analiz sugerują istnienie negatywnej korelacji między wysokością średniego zadowolenia a jego zróżnicowaniem, która wykracza poza techniczną zależność między średnią arytmetyczną i odchyleniem standardowym. Jak obrazuje wykres 5, również nasze analizy, wykorzystujące jako miarę zróżnicowania odchylenie standardowe skorygowane o poziom średniej, jasno wskazują na zachodzenie tej korelacji. Wyższy ogólny poziom zadowolenia skutkuje jego mniejszą nierównością. Co więcej, związek ten jest identyczny dla krajów postsocjalistycznych i krajów zachodnich. Linie wartości szacowanych niemal się pokrywają.

WYKRES 5. Korelacja między odchyleniem standardowym zadowolenia z życia a jego średnią arytmetyczną

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ESS 2002–2016.

Przedstawione analizy korelacji ograniczały się do 29 krajów stanowiących punkty pomiarowe. W kolejnym kroku wykorzystujemy panelową strukturę danych ESS i szacujemy wspomniane zależności w modelach regresji z efektami ustalonymi. W istocie szacujemy tu zatem wpływ zmiany wartości analizowanych makrowskaźników na zróżnicowanie zadowolenia z życia w obrębie poszczególnych krajów. Modele kontrolują efekty czasowe poprzez użycie zerojedynkowych zmiennych rocznych.

Zgodnie z postawionymi hipotezami i wynikami analizy korelacji spodziewamy się zaobserwować negatywny wpływ poziomu zamożności na nierówność zadowolenia z życia. Ponadto nierówności ekonomiczne będą miały istotny wpływ na poziom nierówności dobrostanu tylko w krajach zachodnich. Po trzecie, kraje o wyższym średnim poziomie dobrostanu będą wykazywały jego niższą dyspersję. Wartości współczynników modeli regresji przedstawione są w tabelach 1, 2 i 3.

TABELA 1. Wpływ zamożności na dyspersję zadowolenia z życia. Regresja z efektami ustalonymi

	Model_1	Model_2	Model_3	Model_4
Ln PKB per capita	-0.16***	-0.22***	-0.28***	-0.29***
Interakcja	(0.03)	(0.06)	(0.09)	(0.09)
Ln PKB per capita X kraj postsocjalistyczny		0.07	0.12	0.12
Miary nierówności dochodowych:		(0.05)	(0.07)	(0.07)
Gini			0.00 (0.00)	
Stosunek P80/P20				0.00 (0.00)
Stała	2.11***	2.47***	2.99***	3.00***
	(0.32)	(0.49)	(0.68)	(0.67)
N	187	187	179	173
R ²	0.29	0.30	0.33	0.33

Błąd standardowy w nawiasach

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

TABELA 2. Wpływ nierówności dochodowych na dyspersję zadowolenia z życia. Regresja z efektami ustalonymi

	Model_1	Model_2	Model_3	Model_4
Gini	0.00	-0.00		
Interakcja	(0.00)	(0.00)		
Gini X kraj postsocjalistyczny		0.00 (0.00)		
Stosunek P80/P20			0.01	0.00

	Model_1	Model_2	Model_3	Model_4
Interakcja			(0.01)	(0.01)
P80/P20 X kraj postsocjalistyczny				0.01 (0.01)
Stała	0.43*** (0.05)	0.44*** (0.05)	0.43*** (0.03)	0.43*** (0.03)
N	179	179	173	173
R ²	0.11	0.12	0.11	0.12

Błąd standardowy w nawiasach

*** p < 0.01, ** p < 0.05, * p < 0.1

TABELA 3. Wpływ średniego poziomu zadowolenia z życia na jego dyspersję. Regresja z efektami ustalonymi

	Model_1	Model_2	Model_3
Średnia zadowolenia z życia	-0.04*** (0.01)	-0.04** (0.02)	-0.03** (0.01)
Interakcja			
Średnia zadowolenia X kraj postsocjalistyczny		-0.01 (0.02)	0.01 (0.02)
Ln PKB per capita			-0.10*** (0.03)
Stała	0.76*** (0.06)	0.75*** (0.08)	1.75*** (0.33)
N	187	187	187
R ²	0.31	0.32	0.37

Błąd standardowy w nawiasach

*** p < 0.01, ** p < 0.05, * p < 0.1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ESS 2002–2016.

Wyniki modelu regresji panelowej z efektami ustalonymi potwierdzają negatywną zależność między poziomem zamożności a rozrzutem wartości zadowolenia z życia. Zgodnie z wynikami analizy porównawczej między krajami (wykres 3) różnice w tej relacji między państwami byłego bloku wschodniego a starymi demokracjami” nie są istotne statystycznie. Natomiast dodanie zmiennej interakcyjnej (model 2) powoduje wzrost wartości współczynnika zamożności, co sugeruje silniejszą zależność w krajach zachodnich. Dodanie wskaźników nierówności ekonomicznych umacnia wpływ zamożności na zróżnicowanie poczucia zadowolenia z życia, co wyraża prawidłowość zaobserwowaną w badaniach w odniesieniu do USA i Niemiec. Wzrost nierówności dochodowych pomniejsza wyrównujący wpływ wzrostu zamożności na różnice w zadowoleniu. Kontrolując poziom nierówności, efekt zamożności staje się silniejszy.

Natomiast zmiana nierówności dochodowych jako taka nie pociąga za sobą zmiany poziomu zróżnicowania zadowolenia z życia. Brak efektu charakteryzuje zarówno kraje zachodnie, jak i kraje postsocjalistyczne (nieistotny efekt interakcji). Wynik ten różni się znacząco od uzyskanego na podstawie porównań między krajami. Analiza korelacji wykazała istnienie pozytywnej zależności w grupie starych demokracji. Odnosząc te dwa rezultaty do siebie, należy pamiętać, że wnioskowanie o zależności raz opiera się na porównaniu między krajami, a raz na uchwyceniu współliniowości zmiany obu czynników w obrębie jednego kraju. Czynnikiem utrudniającym analizę panelową jest niska zmienność w czasie analizowanych zmiennych.

Wyniki regresji potwierdzają za to zależność między średnim poziomem zadowolenia i jego dyspersją. Wzrost poczucia zadowolenia z życia ogółu obywateli danego kraju przekłada się na spadek różnic między nimi w tym zakresie. Taki wynik jest zgodny z założeniami teoretycznymi i analizą korelacji. Zależność ta potwierdza się zatem zarówno w ujęciu przekrojowym, jak i dynamiki czasowej. Jednocześnie nie obserwujemy różnic między państwami postsocjalistycznymi i starymi demokracjami. Współczynnik interakcji jest znikomy i nieistotny statystycznie. Zależność między średnim poziomem zadowolenia i jego nierównością utrzymuje się także, jeśli kontrolowany jest poziom zamożności. Wnioskujemy więc, że średni poziom zadowolenia i zamożność stanowią dwa osobne czynniki niwelujące różnice w poczuciu zadowolenia z życia.

PODSUMOWANIE

Celem niniejszego artykułu była analiza dystrybucji zadowolenia z życia w krajach postsocjalistycznych i w starych demokracjach europejskich na początku XXI wieku w aspekcie dynamicznym i przekrojowym. Dzięki wykorzystaniu danych Europejskiego Sondażu Społecznego, obejmujących okres od 2002 do 2016 roku, możliwe było udzielenie odpowiedzi na pytanie o przebieg czasowy zarówno średniego poziomu zadowolenia, jak i jego wewnętrznego zróżnicowania w poszczególnych krajach. Nasze analizy pokazały, że w badanym okresie w krajach postsocjalistycznych średnia zadowolenia rośnie, podczas gdy zróżnicowanie maleje. Natomiast dla większości krajów Europy Zachodniej średni poziom zadowolenia społeczeństw utrzymuje się na mniej więcej podobnym pułapie. W większości tych krajów podobnie stabilna jest nierówność w odczuwanym zadowoleniu z życia. Nie obserwujemy tu wspomnianej w literaturze tendencji spadkowej, co może być podyktowane dość krótkim okresem obserwacji. W analizowanym przedziale czasowym można natomiast mówić o zachodzeniu

procesu konwergencji między starymi demokracjami europejskimi a państwami posttransformacyjnymi. Należy jednak podkreślić, że o ile wartości zróżnicowania w obrębie społeczeństw pod koniec okresu analizy między tymi dwoma grupami państw faktycznie są bardzo zbliżone, o tyle różnice w średnim poziomie zadowolenia (choć malejące) nadal są istotne, mniej więcej na poziomie jednego punktu na jedenastostopniowej skali pomiaru.

W drugiej części artykułu podjęliśmy próbę wyjaśnienia obserwowanej zmienności zróżnicowania poczucia zadowolenia z życia za pomocą wybranych makrowskaźników, przy czym głównym celem było zbadanie, czy znane z literatury wzory zależności ustalone dla państw wysoko rozwiniętych istnieją również w państwach postsocjalistycznych, czy też przebiegają one inaczej. Zależności te starałyśmy się uchwycić, wykorzystując zarówno zróżnicowanie między krajami (analiza korelacji), jak i zróżnicowanie w czasie w obrębie poszczególnych krajów (modele panelowe). Nasze analizy wykazały, że poziom zamożności wpływa ujemnie na nierówność zadowolenia w obu analizowanych grupach społeczeństw. Zależność ta stwierdzona dla państw wysoko rozwiniętych potwierdza się zatem również dla państw przechodzących transformację ustrojową. Związek ten zaobserwowałyśmy zarówno w analizach przekrojowych, jak i wzdłużnych. W obliczu kontrowersji w literaturze przedmiotu w kwestii wpływu nierówności dochodowych na nierówność poczucia zadowolenia uzyskane przez nas rezultaty nie przynoszą jasnych rozstrzygnięć. Na pewno przeczą one tezie o moderującym wpływie zamożności na zależność między poziomem nierówności dochodowych a dyspersją poczucia zadowolenia. W państwach naszego regionu nierówności ekonomiczne nie przekładają się na nierówności zadowolenia z życia zarówno w ujęciu przekrojowym, jak i wzdłużnym, pomimo niższego poziomu zamożności społeczeństw. Natomiast w starych demokracjach zależność ta jest pozytywna, jeśli porównujemy państwa ze sobą, podczas gdy nie zachodzi ona w ujęciu dynamicznym. Innymi słowy, poziom nierówności dochodowych jest pozytywnie skorelowany z poziomem nierówności w zadowoleniu, natomiast zmiana poziomu nierówności dochodowych nie przekłada się na zmianę nierówności w zadowoleniu. Stwierdzony brak zależności w perspektywie dynamicznej można tłumaczyć specyfiką oszacowanego modelu, który zakłada symultaniczność kowariancji. W dalszych analizach warto przyjrzeć się tej zależności, wykorzystując opóźnioną zmienną niezależną. Nasze wyniki potwierdzają natomiast wcześniejsze ustalenia badaczy dotyczące wpływu wysokości średniego poziomu zadowolenia na jego zróżnicowanie. Negatywną zależność o podobnej sile odnalazłyśmy zarówno w odniesieniu do starych demokracji, jak i do państw postsocjalistycznych, i to w obu typach analiz.

BIBLIOGRAFIA

- Becchetti Leonardo, Ricardo Massari, Paolo Naticchioni.** 2014. "The drivers of happiness inequality: suggestions for promoting social cohesion". *Oxford Economic Papers* 66(2): 419–442.
- Berg Maarten C., Ruut Veenhoven.** 2010. Income inequality and happiness in 119 nations: In search for an optimum that does not appear to exist. In: *Social policy and happiness in Europe*, B. Greve (ed.), 174–194. Cheltenham UK: Edgar Elgar.
- Blanchflower David G., Andrew J. Oswald.** 2004. "Well-being over time in Britain and the USA". *Journal of public economics* 88(7–8): 1359–1386.
- Boarini Romina.** 2015. Well-being and quality of life reporting at the OECD. In: *Global handbook of quality of life. Exploration of well-being of nations and continents*, W. Glatzer, L. Camfield, V. Moller, M. Rojas (eds.), 747–761, Springer.
- Botezat Alina, Livia Baciú.** 2014. "Well-being inequality and the economic crisis: Evidence from life in transition surveys in Eastern Europe". *CES working papers* 6: 22–31.
- Clark Andrew, Sarah Flèche, Claudia Senik.** 2012. "The great happiness moderation". *IZA discussion paper* 6761.
- Christoph Bernhard, Heinz-Herbert Noll.** 2003. "Subjective well-being in the European Union during the 90s.". *Social indicators research* 64: 521–546.
- Clark Andrew, Sarah Flèche, Claudia Senik.** 2016. "Economic growth evens out happiness: Evidence from six surveys". *Review of income and wealth* 62(3): 405–419.
- Delhey Jan, Georgi Dragolov.** 2014. "Why inequality makes Europeans less happy: the role of distrust, status anxiety, and perceived conflict, and perceived conflict". *European sociological review* 30(2): 151–165.
- Delhey Jan, Ulrich Kohler.** 2011. "Is happiness inequality immune to income inequality? New evidence through instrument-effect-corrected standard deviations". *Social science research* 40(3): 742–756.
- Delhey Jan, Ulrich Kohler.** 2012. "Happiness inequality: Adding meaning to numbers – A reply to Veenhoven and Kalmijn". *Social science research* 41(3): 731–734.
- Di Tella Rafael, Robert J. MacCulloch, Andrew J. Oswald.** 2001. "Preferences over inflation and unemployment: Evidence from surveys of happiness". *American economic review* 91(1): 335–341.
- Di Tella Rafael, Robert MacCulloch.** 2006. "Some uses of happiness data in economics". *Journal of economic perspectives* 20(1): 25–46.
- Diener Ed, Eunkook M. Suh, Richard E. Lucas, Heidi L. Smith.** 1999. "Subjective well-being: Three decades of progress". *Psychological bulletin* 125(2): 276–302.
- Diener Ed.** 1984. "Subjective well-being". *Psychological bulletin* 95(3): 542–575.
- Djankov Simeon, Elena Nikolova, Jan Zilinsky.** 2016. "The happiness gap in Eastern Europe". *Journal of comparative economics* 44(1): 108–124.
- Doerrenberg Philipp, Andreas Peichl.** 2012. "The impact of redistributive policies on inequality in OECD countries". *IZA discussion paper* 6505.
- Easterlin Robert A.** 2009. "Lost in transition: Life satisfaction on the road to capitalism". *Journal of economic behavior & organization* 71(2):130–145.
- ESS** (2014). Weighting European Social Survey Data. https://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/ESS_weighting_data_1.pdf [dostęp: 02.10.2018].

- Goedemé Tim, Diego Collado.** 2016. "The EU convergence machine at work. To the benefit of the EU's poorest citizens?". *JCMS. Journal of common market studies* 54(5): 1142–1158.
- Goff Leonard, John F. Helliwell, Guy Mayraz.** 2016. "The welfare costs of well-being inequality". *Working paper* 21900. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Helliwell John, Haifang Huang, Shun Wang.** 2017. The social foundations of world happiness. In: *World happiness report*, J.F. Helliwell, R. Layard, J. Sachs (eds.), 8–47. New York: United Nations Sustainable Development Solutions Network.
- Helliwell John, Richard Layard, Jeffrey Sachs.** 2016. *World happiness report 2016 update*, vol. I. New York: Sustainable Development Solutions Network.
- Helliwell John.** 2003. "How's life? Combining individual and national variables to explain subjective well-being". *Economic modelling* 20(2): 331–360.
- Komisja Europejska.** 2009. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: GDP and beyond. Measuring progress in a changing world. https://ec.europa.eu/eurostat/cros/system/files/06_GDP%20and%20beyond.pdf [dostęp: 31.07.2019].
- Nikolova Milena.** 2016. "Minding the happiness gap: Political institutions and perceived quality of life in transition". *European journal of political economy* 45: 129–148.
- OECD.** 2011. *How's life? Measuring well-being*. OECD Publishing.
- Ott Jan.** 2005. "Level and equality of happiness in nations: Does greater happiness for a greater number imply greater inequality in happiness?". *Journal of happiness studies* 6: 397–420.
- Ram Rati.** 2017. "Kuznets curve in happiness: A cross-country exploration". *Economic modelling* 66: 272–278.
- Sanfey Peter, Utku Teksoz.** 2007. "Does transition make you happy?". *Economics of transition* 15(4): 707–731.
- Sarracino Francesco.** 2013. "Determinants of subjective well-being in high and low income countries: Do happiness equations differ across countries?". *The Journal of socio-economics* 42: 51–66.
- Selezneva, Ekaterina.** 2011. "Surveying transitional experience and subjective well-being: Income, work, family". *Economic Systems* 35(2): 139–157. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2010.05.002>.
- Sen Amartya.** 1993. Capability and well-being. In: *The quality of life*, M. Nussbaum, A. Sen (eds.), 30–54. Oxford: Clarendon Press.
- Senik Claudia.** 2009. "Income distribution and subjective happiness: A survey". *OECD Social, Employment and Migration Working Papers* No. 96: <http://dx.doi.org/10.1787/218860720683>.
- Stevenson Betsey, Justin Wolfers.** 2008. "Economic growth and subjective well-being: reassessing the Easterlin Paradox". *Brookings papers on economic activity*, Spring: 1–102.
- Stiglitz Joseph E, Amartya Sen, Jean-Paul Fitoussi.** 2009. "The measurement of economic performance and social progress revisited: Reflections and Overview," *Sciences Po publications* 2009-33. <https://spire.sciencespo.fr/hdl:/2441/516uh8ogmqilDh09h4687h53k/resources/wp2009-33.pdf> [dostęp: 31.07.2019].
- Stutzer Alois, Frey Bruno S.** 2004. "Reported subjective well-being: A challenge for economic theory and economic policy". *Schmollers Jahrbuch: Journal of applied social science studies* 41: 191–231.
- Szukielój-Bieńkuńska Anna, Tadeusz Walczak.** 2011. „Statystyczny pomiar postępu społeczno-gospodarczego w zmieniającym się świecie”. *Wiadomości Statystyczne* 7/8. GUS, Warszawa.

- Vecernik Jiri, Martina Mysikova.** 2014. "(Un)happy transition? Subjective well-being in European countries in 1991–2008 and beyond". *WIFO Working Papers* 467: 1–26.
- Veenhoven Ruut.** 2005. "Return of inequality in modern society? Test by trend in dispersion of life-satisfaction across time and nations". *Journal of happiness studies, special issue on inequality of happiness in nations* 6: 457–487.
- Wilkinson Richard, Kate Pickett.** 2009. *Duch Równości. Tam gdzie panuje równość wszystkim żyje się lepiej.* Czarna Owca.
- Zagórski Krzysztof, Mariah Evans, Jonathan Kelley, Katarzyna Piotrowska.** 2014. "Does national income inequality affect individuals' quality of life in Europe? Inequality, happiness, finances, and health". *Social Indicators Research* 117(3): 1089–1110.

Katarzyna Kopycka
Marta Petelewicz

SUBJECTIVE WELL-BEING DIFFERENTIATION IN CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES

Abstract

Within social sciences, there has been recently a growing interest in subjective well-being (SWB) measures. Assessments formulated by respondents in this respect are an indicator of their subjective view on their individual position within a larger social context. Variation in reported SWB levels within a country can be therefore regarded as a dimension of social inequality. Comparative research, which concentrates predominantly on western democracies shows stable and high average levels of SWB and a falling SWB variation, as well as a negative correlation between these elements. The article extends the existing state of knowledge to CEE countries. Using data from the European Social Survey for 2002–2016, the article traces trends in the average level and the dispersion in SWB in these countries and compares them to western European societies. Variation in SWB is higher among CEE countries, but falling, as the average SWB grows. Furthermore, the analyses confirm the negative impact of the level of economic development and the average SWB level on its dispersion also for CEE countries. However, we have not found evidence of a positive correlation between economic inequality and SWB variation for this group.

Keywords: subjective well-being, life satisfaction, social inequality, subjective well-being variation